
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.04.045>

УДК: 336.717:[330.1:004.7]

JEL: O 16; O 43

Валерія Корнівська

ІНСТИТУЦІЙНІ РИЗИКИ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

Представлено результати дослідження сучасних процесів фінансової інклюзії. Обґрунтовано поняття фінансової інклюзії та її світовий рівень, систематизовано існуючі теоретико-методологічні та емпіричні підходи до визначення її ролі для забезпечення усталеного розвитку. На основі аналізу фундаментальних умов та актуальних факторів активізації фінансової інклюзії обґрунтовано дійсну мету та наслідки впровадження цифрової фінансової інклюзії у національних господарствах та глобальній економіці і показано роль світових фінансових інституцій у цих процесах. Особливу дослідницьку увагу приділено впливу фінансової інклюзії на вирішення проблем бідності та нерівності у суспільстві. Показано, що сучасна фінансова інклюзія служить не інтересам більшості, але чітко обмеженому колу представників глобальної економічної та фінансової еліти шляхом створення умов інваріантності фінансової інклюзії для пересічних економічних агентів. Доведено, що головним довгостроковим інституційним ризиком глобальної фінансової інклюзії і безготівкового обігу є згода на втрату фінансової свободи з боку ринкових суб'єктів в умовах зростання невизначеності економічного та суспільного буття і проблем бідності.

Ключові слова: фінансова інклюзія, Світовий банк, глобальні корпорації, монетизація попиту, бідність, нерівність, інституційний ризик.

INSTITUTIONAL RISKS OF FINANCIAL INCLUSION

Valeria Kornivska (vkornivska@ukr.net), Doctor of Economics, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-0404>

The article presents the results of a research on the current processes of financial inclusion, substantiates the concept of financial inclusion and its world level, and systematizes the existing theoretical-methodological and empirical approaches to determining its role for sustainable development. Based on the analysis of fundamental conditions and current factors of intensification of financial inclusion, the author substantiates the real purpose and consequences of the introduction of digital financial inclusion in national economies and in the global economy and shows the role of global financial institutions in these processes. Particular attention is paid to the impact of financial inclusion on solving the problems of poverty and inequality in society. It is shown that modern financial inclusion does not serve the interests of the majority, but rather the interests of a clearly limited circle of representatives of the global economic and financial elite by creating conditions

Корнівська Валерія Олегівна (vkornivska@ukr.net), д-р екон. наук; старший науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-0404>

Цитування: Корнівська В. О. Інституційні ризики фінансової інклюзії. *Економічна теорія*. 2020. № 4. С. 45–64. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.04.045>

© В. Корнівська, 2020

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2020. № 4: 45–64

for the invariance of financial inclusion for ordinary economic agents. The author argues that the main long-term institutional risk of global financial inclusion and non-cash circulation is the consent to the loss of financial freedom by market participants in the face of growing uncertainty in economic and social life and poverty.

Keywords: financial inclusion, World Bank, global corporations, monetization of demand, poverty, inequality, institutional risk.

Поняття фінансової інклюзії та її сучасний світовий рівень

За визначенням Світового банку, фінансова інклюзія – це вільний доступ фізичних та юридичних осіб до продуктів та послуг, що задовольняють їхні потреби, надаються відповідально і є стійкими – трансакцій, платежів, заощаджень, кредитування та страхування (*Світовий банк, 2020*). Актуальний контекст фінансової інклюзії пов'язаний передусім із доступністю фінансових послуг для домогосподарств, малих та середніх підприємств (*Barajas, Beck et al., 2020*), що забезпечується багатством інтернет-технологій, засобами мобільного зв'язку для віддаленого доступу до будь-якої фінансової операції: від переказу до отримання кредиту та страхування автомобіля. Активатором фінансової інтегрованості є цифрові технології. Як показує останній звіт МВФ, навіть у тих країнах, де фінансова активність зменшується, цифрова фінансова індустрія дозволяє не тільки її відновити, а й посилити (*Sahay, Allmen et al., 2020*).

Головним драйвером, який ставить амбітні завдання щодо фінансової інклюзії та невпинно діє на шляху їх досягнення, є вже згадуваний Світовий банк¹: перші системні дослідження фінансової інклюзії та необхідних заходів з її поглиблення, зважаючи на економічні, інституційні, етнічні та гендерні особливості країн, були представлені саме його фахівцями (*Demirguc-Kunt, Klapper, 2012*); саме Світовий банк першим оголосив мету всебічної фінансової інклюзії всього населення світу (*Світовий банк, 2020*).

Фінансова інклюзія починається із відкриття трансакційного банківського рахунку, який стає шлюзом для інших фінансових послуг, саме тому у своїй програмі "Загальний фінансовий доступ 2020" Світовий банк проголошує забезпечення доступу людей усього світу до трансакційного рахунку як основне завдання Групи Світового банку (*Світовий банк, 2020*). Ведеться наполеглива робота у цьому напрямі, і її результатом стало те, що з 2011 року 1,2 мільярда дорослих людей у всьому світі отримали доступ до банківського рахунку, при цьому всього станом на 2020 рік фінансово інклюзованими є 69% дорослого населення планети (*Світовий банк, 2020*). Тут слід зазначити, що це найуспішніша ініціатива цієї світової інституції, – всього за 9 років практично шоста частина населення планети стали часткою механізму глобального контролюваного руху фінансових потоків. Водночас 1,7 млрд дорослого насе-

¹ У цьому контексті слід зазначити, що не тільки Світовий банк, а й МВФ, ЄЦБ, Азійський банк розвитку, інші наднаціональні фінансові установи беруть участь у дослідженнях та впровадженні всебічної фінансової інклюзії, але першість за Світовим банком.

лення планети лишаються поза банківською системою (*Barajas, Beck et al. 2020*), тому активна праця у цьому напрямі триває, і вона підкріплюється масивним теоретико-методологічним та аналітичним бекграундом: фахівці Світового банку одностайно проголошують позитивний вплив фінансової інклюзії на короткостроковий та довгостроковий добробут населення та економічне зростання країн.

Вони вважають, що фінансова інклюзія полегшує повсякденну економічну активність ринкових суб'єктів, а також допомагає домогосподарствам та компаніям планувати все – від довгострокових цілей до несподіваних надзвичайних ситуацій; при цьому, будучи власниками рахунків, клієнти частіше користуються іншими фінансовими послугами, такими як кредит та страхування, для відкриття та розширення бізнесу, інвестування в освіту чи охорону здоров'я, управління ризиками, що може покращити загальну якість їхнього життя. *Фінансова інклюзія була визначена фактором, що сприяє досягненню 7 із 17 цілей сталого розвитку. Головним провайдером цифрової фінансової інклюзії на рівні держав є G20 (Світовий банк, 2020).*

Фінансова інклюзія є вищою у розвинених країнах, однак її актуальні темпи впровадження є значно швидшими у країнах, що розвиваються (*Demirguc-Kunt, Klapper, 2013*). За даними Світового банку, з країн, що розвиваються, найбільш активно впроваджують цифрову фінансову інклюзію Китай, Кенія, Індія, Таїланд, у цих країнах понад 80% дорослого населення мають банківські рахунки. Країнами з динамічним розвитком фінансової інклюзії є також бідні африканські країни на південь від Сахари, де з 2011 року інклюзія зросла з 12 до 21% (завдяки мобільному банкінгу). Починаючи з 2010 року 55 країн взяли на себе обов'язки з активізації впровадження фінансової інклюзії, 60 країн вже розробили національні стратегії розвитку фінансової інклюзії (*Світовий банк, 2020*).

Водночас навіть у розвинених країнах фінансова інклюзія ще не є тотальною. Дослідження споживчого фінансування в США та 14 країнах еврозони показало (*Ampudia, Ehrmann, 2017*), що кількість домогосподарств поза офіційною банківською системою (unbanked) становить 7,5% і 3,6% відповідно. Аналіз демонструє, що у США на високий показник фінансової неінтегрованості впливає фактор малозабезпеченості та низької освіченості населення. У еврозоні цей фактор не є визначальним. Зафіксовано розрив у добробуті між домогосподарствами, що мають банківський рахунок, і домогосподарствами, що не мають такого, і він є істотним: 74 тис. дол. у США та 42 тис. євро у еврозоні; це доводить, що багатші є більш фінансово інклюзованими. Але чи є зворотній зв'язок, чи допомагає фінансова інклюзія стати заможнішими, створюючи основи соціальної мобільності? З цим ще потрібно розібратися.

Історія наукового дискурсу щодо фінансової інклюзії та її логіко-історичний зміст

Історія виникнення наукового дискурсу щодо фінансової інклюзії уходить своїм корінням у дослідження взаємозв'язку фінансового та

загальноекономічного розвитку. Кожний новий щабель економічної еволюції давав історичні свідчення аналітичної зацікавленості у впливі фінансових процесів на економічний розвиток. У ХХ столітті відбулася активізація наукових досліджень у цьому напрямі, у 1960-х було опубліковано роботу Р. Голдсмита "Фінансова структура і розвиток", у якій обґрунтовано, що у довгостроковій перспективі спостерігається паралелізм у розвитку фінансових ринків та реальної економіки, коли більш високі темпи зростання реального сектора відбувалися на тлі активного розвитку фінансових операцій (*Goldsmith, 1969*). З цього виходило, що активізація клієнтського попиту на фінансові послуги має стимулювати економічний розвиток.

Науковий злет в аналізі економічного впливу фінансових інститутів збігся у часі із активізацією кредитного процесу у середовищі домогосподарств (у США у 1960-х роках, у Європі у 1980-х роках), що у 1980-х на початку 2000-х дало емпіричну основу для низки системних досліджень кредитного процесу та його впливу на фінансову поведінку (і навпаки) (*Stiglitz, Weiss, 1981; Barron, Staten, 2000; Pagano, Japelli, 1993; Vercammen, 1995*).

Лібералізація світового фінансового простору, що розширювала межі впливу фінансового сектора на реальні економічні процеси, у тому числі і в середовищі домогосподарств, стимулювала особливий дослідницький інтерес до розвитку фінансових просторів національних господарств та глобальної економіки. У 2001 році на світовій науковій арені вперше з'являються дані про розвиток фінансових систем понад 100 країн, підготовлені фахівцями Світового банку (*Demirguc-Kunt, Levine, Beck, 2001*). У цьому документі прямо не вказувалося на необхідність активізації фінансової інтеграції більшого числа ринкових суб'єктів, але доводилося, що вищий економічний розвиток йде поряд із активним фінансовим розвитком країн.

Через 7 років, у 2008 році, Світовий банк остаточно визначив, що доступ до фінансових інструментів відкриває більше можливостей для згладжування споживання та інвестицій у фізичний та людський капітал, тим самим покращуючи економічний добробут, зменшуючи нерівність доходів та сприяючи економічному зростанню (*Світовий банк, 2008*). З цього приводу було опубліковано значну кількість робіт, у яких фінансова інклюзія була представлена і як механізм забезпечення вищого рівня добробуту населення (*Dupas, Robinson, 2011; Dupas, Robinson, 2013*), і як свідчення вищого рівня економічного розвитку країн (*Sarma, Pais, 2011*). Особливо цікавими були роботи, що доводили позитивний вплив фінансової інклюзії у країнах Африки на південь від Сахари (*Honohan, King, 2012*). Таким чином, було сформовано глобальний позитивний погляд на процеси фінансової інклюзії.

У 2012 році дослідники Світового банку випускають перші розгалужені, структуровані, систематизовані дані про фінансову інклюзію (*Demirguc-Kunt, Klapper, 2012*). У цій роботі головна дослідницька увага була приділена характеристиці рівня фінансової інклюзії у визначених країнах, виявленню факторів, що їй перешкоджають, обґрунтуван-

ню шляхів її підвищення та впливу державної політики на ці процеси. Важливу роль у дослідженні шляхів активізації фінансової інклюзії зіграли роботи Т.Бека, Е.Деміргук-Кант та ін. (*Beck, Demirgüç-Kunt, Peria, 2007*), які аналізували вплив інституційного середовища на рівень фінансової інтегрованості, Хонохана, що показав, як поширення мобільного зв'язку активізує фінансову інклюзію (*Honohan, 2008*).), Аллена та ін., що продемонстрували, яким чином зменшення формальних процедур та вартості відкриття рахунку позитивно впливає на зростання кількості фінансово інкльюзованих суб'єктів (*Allen, Demirgüç-Kunt, Klapper, Peria 2012*). М.Ампудіа і М.Ерман охарактеризували фінансову інклюзію крізь призму накопичення та довгострокового добробуту, при цьому у них вона пов'язується із доступом домашніх господарств до фінансових послуг для вирівнювання споживання у просторі-часі *шляхом накопичення* (курсів мій. – К.В.) та отримання кредитів (*Ampudia, Ehrmann, 2017*). Важливим моментом в еволюції підходів до фінансової інклюзії стало її проголошення ключовим фактором, що сприяє зменшенню бідності та процвітанню, створює фінансову основу для досягнення цілей сталого розвитку (*Світовий банк, 2020*).

Таке активне просування фінансової інклюзії на світовій фінансовій ниві насторожує, особливо пряма, дуже прозора представлена зацікавленість світових фінансових інституцій (Світового банку, МВФ) та однакостайність передової наукової спільноти щодо позитивних результатів активізації включення нових суб'єктів у систему банківського та іншого фінансового обслуговування.

Другий момент, що цікавить, – це обґрунтування фінансової інклюзії як одного з найважливіших шляхів боротьби із бідністю та нерівністю, який проголошується Світовим банком та Міжнародним валютним фондом, зокрема, вважається, що досягненню цієї наріжної мети має сприяти кредитування. Виникає питання, з якою метою світові фінансові інституції, що визнали каталізатором світової фінансової кризи 2007–2008 рр. іпотечну кризу у США, викликану ризиковим кредитуванням малозабезпечених родин та подальшою сек'юритизацією активів, пропонують як шлях усталеного розвитку шлях всебічної фінансової інклюзії бідного населення, включаючи кредитну складову? Адже очевидно, що розвиток фінансової інклюзії і кредиту серед малозабезпечених учасників економічного процесу означає неприймання у розрахунок класичних ринкових принципів кредитування: платності, зворотності та оцінки ризиків і невизнання головною метою кредитування повернення фінансових коштів й отримання відсотка за кредитом. Можливо, фінансова інклюзія спрямована на реалізацію інших відносин? А якщо класичні принципи ринкового кредитування не беруться до уваги, то може це означати нівелювання ринкових основ суспільства, у якому надаються такі кредити?

Для того щоб розібратися в істинній економічній та інституційній сутності фінансової інклюзії, слід усвідомлювати: фінансова інклюзія як економічне явище виникла не сьогодні, вона пройшла довготривалий історичний еволюційний шлях від перших фінансових операцій до сьо-

годнішньої актуалізації у процесі переходу до інформаційно-мережевого суспільства, у якому вона – не лише механізм доступу до фінансової послуги, але механізм інституційних змін, і навіть нівелювання інституційних основ.

У сучасному науковому дискурсі фінансова інклюзія представлена у прикладній, абстрактно-актуальній формі, що стосується взаємодії клієнта та фінансової установи з приводу ефективного отримання фінансової послуги. Водночас поєднання функціональної та логіко-історичної методології дослідження (Гриценко, 2002) надає можливості проаналізувати фінансову інклюзію як історичний феномен, що розвивається від перших операцій кредитування, розрахункових операцій і являє собою механізм надання/отримання ліквідності для забезпечення операційної активності ринкових суб'єктів, зумовленої їхніми економічними інтересами. Фінансова інклюзія розвивається як механізм надання конкретної послуги, але водночас це механізм включення клієнтів у систему фінансових операцій, у систему комплементарної взаємодії реального сектора економіки та фінансового, яка є базисом розвитку конкретно-історичної домінантної сфери, що, задовольняючи економічні інтереси ринкових суб'єктів, стимулює економічний розвиток суспільства.

На кожному історичному етапі можна виявити ареал максимального впливу і максимального ефекту від комплементарної взаємодії фінансового сектора та реального, отже, фінансове залучення завжди отримує конкретно-історичне завдання, що формується у зв'язку із загальними тенденціями, цілями економічного розвитку: у докапіталістичну епоху – це розвиток сфери торгівлі, у капіталістичну епоху – виробництва. У сучасну перехідну епоху капіталістичної транзиції та становлення інформаційно-мережевої економіки – це забезпечення збуту продукції глобальних корпорацій.

У попередніх роботах остання теза була детально обґрунтована (Корнівська, 2019; 2018), у цій статті наведемо лише базові підходи нашого аналізу. Результатом процесу капіталістичної трансформації та інформаційної революції стало формування гнучких глобальних мереж виробництва та реалізації, що характеризуються швидким оновленням асортименту та якості продукції. Новітні технології як запорука конкурентної перемоги зробили оновлення асортименту та підвищення якості виробленої продукції єдиною можливим шляхом розвитку глобальних корпорацій. При цьому цикл виробництва значно скоротився, обсяги продукції до реалізації постійно зростали, у цих умовах виникла потреба у специфічній системі реалізації продукції, якою стала мережа, з її основною ціллю – *створення попиту*. Капіталістична економіка постійно наштовхується на проблему реалізації виготовленої продукції, адже попит на неї перебуває поза бажанням та волею капіталіста. Звідси і кризи перевиробництва, якими рясніла капіталістична економіка на ранніх стадіях розвитку.

В умовах інформаційно-мережевої економіки фундаментальна проблема попиту може бути вирішеною через стимулювання штучних

споживчих потреб у мережевій системі реалізації продукції, що відповідає за активізацію продажу зростаючих товарних лінійок глобальних корпорацій. При цьому механізми створення попиту стають дедалі більш неринковими та асиметричними. І тут виникає базове протиріччя: розвиток інформаційно-мережевої економіки з самого початку відбувався на тлі зростання проблеми бідності та нерівності у світі. За умов зростання нерівності та невирішених проблем зубожіння монетизований шляхом зароблених доходів попит не відповідає зростаючим обсягам пропозиції. Монетизація попиту відбувається двома способами: зростанням доходів (заробітних плат) або зростанням кредитної складової споживання. В сучасних умовах монетизація попиту все більше залежить від споживчого кредиту. При цьому зростання фінансової інтегрованості домогосподарств – це механізм нейтралізації кризи надвиробництва глобальних корпорацій. *Якщо в капіталістичній економіці кредит домінують потрібний для організації процесів виробництва, то в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки зростає його роль стосовно забезпечення реалізації продукції.*

Саме ці процеси зумовлюють особливості сучасного етапу розвитку фінансової інклюзії, яка в умовах цифрової революції отримує новітні технології забезпечення мобільного доступу до фінансової послуги "тут і зараз", що робить цифрову фінансову інклюзію невід'ємною складовою економічної, фінансової, суспільної, а головне – споживчої активності ринкового суб'єкта, який може у будь-який момент без доступу до банківської установи, платіжного терміналу здійснити платіж, зробити покупку, а за недостатності коштів – отримати кредит, переказати гроші за допомогою мобільного телефона або персонального комп'ютера. На перший погляд, забезпечується вільне у просторі і часі управління фінансовими потоками. Але це не так. Спробуємо у цьому розібратися.

Актуальні фактори активізації фінансової інклюзії

Маючи глибинне еволюційне підґрунтя, на сучасному етапі розвитку фінансова інклюзія стимулюється низкою актуальних факторів. По-перше, це зростання конкуренції в середовищі фінансових установ через активізацію цифрового переходу, що стимулює банківські установи до залучення більшого числа клієнтів для забезпечення конкурентних переваг. Надання цифрових фінансових послуг розвивається за різними моделями взаємодії між діючими фінансовими установами та новаторами. Фінтех-компанії, які є джерелом інновацій, часто конкурують з банками та іншими фінансовими установами, а останні реагують, інвестуючи значні кошти у цифрові технології. Покривати зростаючі витрати цифрового переходу можливо лише за умов зростання доходів, що потребує розширення клієнтської бази.

По-друге, це профіцит ліквідності у глобальному фінансовому просторі як результат контркризової політики центральних банків, що стала тенденцією в умовах почастишення кризових явищ у світовій та національних економіках за останні пів століття. Ці процеси призвели

до поступового зниження відсоткових ставок (навіть до укорінення наднизьких та від'ємних в європейській системі фінансово-інституційних координат), що зумовило необхідність переформатування банківських бізнес-моделей з орієнтацією на комісійні доходи та трансакційні операції, які потребують зростання фінансового залучення клієнтів.

По-третє, умови цифрового суспільства надають можливості професійної реалізації в Інтернет-середовищі, екосистемах цифрових торговельних платформ дедалі більшій кількості зацікавлених осіб; для забезпечення цих процесів необхідною є фінансова інклюзія, що починається із відкриття банківського рахунку. Сьогодні працевлаштування населення (а частіше – жінок) бідніших країн у середовищі глобальних торговельних майданчиків стає чи не єдиною можливістю боротьби з безробіттям у цих країнах і починається саме з фінансової інклюзії (Sahay, Allmen et al., 2020).

По-четверте, фінансова інклюзія в багатьох країнах, що розвиваються, необхідна для забезпечення ефективної політики соціальних трансфертів. Так, в Індії для отримання фінансової допомоги від держави, якої потребує практично чверть індійського населення (див. рисунок), необхідно бути фінансово інклюзованим та бути включеним у систему біометричної ідентифікації, причому спочатку ці процеси проходили на добровільній основі, сьогодні – під жорстким державним контролем².

По-п'яте, фінансова інклюзія – це не тільки результат агресивної політики банківських установ щодо зростання пропозиції фінансових послуг, це закономірна тенденція зміни клієнтського попиту через трансформації фінансової культури та фінансової поведінки населення, готового до активної співпраці з фінансовою установою для забезпечення ефективної споживчої операційної активності. Причому, і цей факт має наріжне значення, "цифрова фінансова інклюзія еволюціонує від "витрачати" до "позичати" і, як правило, заповнює прогалину у наданні фінансових послуг у тих країнах, де вони не розповсюджені" (Sahay, Allmen et al., 2020). Переважно це бідні країни Африки, в яких умови незадоволеного базового попиту стимулюють споживчу активність, яка через низький рівень доходів збільшує кредитну активність населення, що актуалізує низку соціогуманітарних ризиків, зокрема, ризик формування фінансово-орієнтованих моделей поведінки через низький рівень людського розвитку та освіти.

Представлені фактори в повній мірі проявили себе у сучасних умовах локдауна через епідемію COVID-19 і показали, що фінансова інклюзія виключно потрібна для забезпечення економічних та суспільних зв'язків в умовах соціогуманітарної та економічної кризи закритості економіки, суспільства, обмеження соціальної та економічної активності. У кризових умовах без цифрової фінансової інклюзії не обійтися, але, підкреслимо, лише у кризових умовах.

² Верховный суд Индии подтвердил обязательность биометрической идентификации для открытия банковского счёта. URL: <http://d-russia.ru/verhovnyj-sud-indii-podtverdil-obyazatelnost-biometricheskoj-identifikatsii-dlya-otkrytiya-bankovskogo-schyota.html>

Остання доповідь МВФ свідчить, що цифрове фінансове включення може зіграти важливу роль у пом'якшенні економічного та соціального впливу поточної кризи COVID-19; розширення фінансового доступу домогосподарств з низьким рівнем доходу та малого бізнесу може сприяти більш інклюзивному відновленню; цифрові фінансові послуги швидші, ефективніші та, як правило, дешевші за традиційні фінансові послуги, а отже, все більше охоплюють домогосподарства з нижчими доходами й малі та середні підприємства (МСП); під час кризи охорони здоров'я через COVID-19 цифрові фінансові послуги можуть і дозволяють здійснювати безконтактні та безготівкові операції; цифрова фінансова інклюзія сприяє ефективному та швидкому застосуванню заходів державної підтримки, в тому числі серед людей та фірм, які постраждали від пандемії; вважається також, що цифрові фінанси позитивно впливають на ВВП (*Sahay, Allmen et al., 2020*).

Якщо зібрати всю вказану аргументацію фахівців МВФ, то очевидно, що фінансова інклюзія – це передусім шлях фінансової активності малозабезпечених домогосподарств та фірм, залежних як від державного трансфертного фінансування, так і (як передбачається фінансовою інклюзією) від фінансової установи. Це механізм формування фінансово залежного, підконтрольного у своїй економічній активності державі та фінансовій установі, ринкового суб'єкта, що, втрачаючи фінансову свободу, поступово втрачає свою суб'єктність, волю у прийнятті власних економічних рішень. Відкриття рахунку у банківській установі означає наявність повного спектра інформації про фінансову поведінку клієнта, яка отримується фінансовою установою через аналіз руху коштів клієнта, та може бути скерованою у необхідному напрямі.

Більше того, в умовах активізації діяльності торговельних платформ у сукупності із платіжними системами, що їх обслуговують, збирати, систематизувати та аналізувати споживчі та фінансові моделі поведінки за допомогою технологій Big data стає все простіше. При цьому відбувається так звана безшовна інтеграція торговельного та фінансового оператора в операційну активність та повсякденне життя суб'єкта, що спрощує подальше формування штучного споживчого попиту клієнтів та відповідні фінансові стратегії фінансових операторів. Про таку безшовну інтеграцію представники цифрового банкінгу говорять як про важливе досягнення зручності та ефективності сучасних фінансових послуг. В реальності це означає відкриття приватних фінансових операцій, економічних цілей, соціальних мотивацій, культурних та етнічних особливостей широкому загалу: від торговельних платформ до фінансової спільноти. Приватне життя та економічна свобода стають економічною історією.

У ході впровадження фінансової інклюзії проголошується та укорінюється інваріантність взаємодії з фінансовою установою та державою у процесі економічної активності; при цьому обґрунтовується важливість формування єдиної фінансово-інформаційної системи між державою та фінансовими установами, яка б систематизувала та контролювала всі фінансові потоки та інформацію про них. Вже згадува-

ний звіт МВФ чітко та прозоро наголошує: "Під час кризи COVID-19 доступ до державних електронних систем, які добре інтегровані з платформами цифрових фінансових послуг, такими як фінтех-компанії, цифровий банкінг, виявляється критично важливим у забезпеченні широкомасштабної підтримки негайно та без фізичного контакту; якщо вони не є легкодоступними або недостатньо інтегрованими, фіскальна підтримка – якою б масштабною вона не була – не зможе дійти до найбільш вразливих і нужденних. Таким чином, державна фінансова підтримка повинна здійснюватися паралельно з інвестиціями в цифрову інфраструктуру, а головне – сприяти цифровій та фінансовій грамотності для забезпечення більшої цифрової включеності" (*Sahay, Allmen et al., 2020*). Слід сказати, що у країнах, які знаходяться в авангарді фінансової інклюзії, такі єдині фінансово-інформаційні системи між державою та фінансовими установами активно формуються шляхом впровадження дійової ідентифікації населення (система соціального кредиту в Китаї та система розпізнавання облич як її складова; в Індії – універсальне цифрове посвідчення особи Aadhaar, яке отримали понад 1,2 мільярда жителів) та реалізації державного соціального страхування через банківські установи (35% дорослих у країнах з низьким рівнем доходу, які отримують державні дотації, відкрили для цього свій перший банківський рахунок).

Така замкнена, прозора система циркуляції ліквідності передбачає домінування безготівкової економіки, яка сьогодні активно формується, відкриваючи значні дисбаланси у світовій економіці (*Корнівська, 2018*). Однак для глобальної фінансової інклюзії, за яку ратує Світовий банк, економіка без готівки – це єдино можливий варіант обігу ліквідності, який для клієнта пропонує безперечну зручність переказу фінансових коштів та фінансових активів через забезпечення мобільного доступу до фінансової послуги "саме тут і зараз", а для держави та фінансових установ – повну прозорість та відкритість фінансової, економічної та соціальної активності суб'єкта. На цьому шляху різні країни досягли вельми різного успіху. Так, в Україні з 2015 по 2019 рік частка готівки по відношенню до ВВП зменшилася з 17,8 до 9,7% (станом на початок 2020 року)³. Але виникає питання, наскільки всі ці цифрові системи обігу активів, засобів платежу можуть бути захищеними від обриву або простих збоїв? На початку жовтня 2020 року один за одним у пресі стали з'являтися сповіщення про зупинку роботи глобальних засобів зв'язку, як-от месенджерів, електронної пошти⁴, сайтів соціальних мереж та інтернет-сервісів (*Некрасов, 2020*), програмного забезпечення бірж. 1 жовтня 2020 року Токійська фондова біржа (TSE) була змушена повністю зупинити торгівлю цінними паперами⁵. Отже,

³ За 5 лет объем наличных денег в экономике сократился вдвое / Нацбанк. URL: <https://minfin.com.ua/2020/05/08/44946157/>

⁴ В работе электронной почты Gmail произошёл глобальный сбой. URL: <https://regnum.ru/news/society/2561923.html>

⁵ Токійська біржа зупинилася через найбільший апаратний збій у трейдинговій системі. URL: <https://mind.ua/news/20216546-tokijska-birzha-zupinilasja-cherez-najbilshij-aparatnij-zbij-u-trejdingovij-sistemi>

дедалі частіше проявляються ризики технологічної інваріантності безготівкового обігу. Але не вони становлять найбільшої загрози.

Інституційні ризики глобальної фінансової інклюзії

Головним довгостроковим інституційним ризиком глобальної фінансової інклюзії і безготівкового обігу є згода на втрату фінансової свободи з боку ринкових суб'єктів в умовах зростання невизначеності економічного та суспільного буття та проблем бідності. Падіння доходів, політична, економічна, епідеміологічна невизначеності все частіше породжують у суб'єктів нівелювання віри у свої власні економічні можливості та укорінюють надію на зовнішню допомогу: держави, банку, – яка стає постійно відтворюваним елементом економічного буття без наявності альтернатив – можливості завдяки своїм власним доходам забезпечити соціальну усталеність та соціальну мобільність.

В умовах рецесії, викликаній епідемією COVID-19, через втрату робочих місць, неотримання грошових переказів, зростання цін та перебої в послугах, таких як освіта та охорона здоров'я, рівень бідності зростатиме. За оцінками Світового банку, у 2020 році від крайньої бідності (менше 1,90 дол. на день) в 2020 році страждатиме додатково від 40 до 60 мільйонів людей. Глобальний рівень крайньої бідності може зрости на 0,3–0,7 %. Крім того, відсоток людей, які живуть менше, ніж на 3,20 доларів США на день, може зрости на 0,3–1,7%, до 23% або вище (*Світовий банк, Poverty, 2020*). Саме ці верстви населення потребуватимуть державного трансфертного фінансування, яке в сучасних умовах неможливе без фінансової інклюзії. І саме серед незаможних домогосподарств сьогодні продовжують розвивати мікрокредитування, яке, як показує досвід Індії, може завершуватися не тільки економічним крахом, а життєвою катастрофою. Активізація кредитування бідних у середині 1970-х років (мікрофінансування в Андхра-Прадеш) призвела до численних самогубств та політичної кризи в п'ятому за величиною штаті Індії (*Hamam, Schwank, 2011*). Доходи в бідних домогосподарствах, як правило, не тільки низькі, а й нерегулярні, отже, отримані кредити стали непосильним тягарем, відсутність можливості їх повернути штовхала людей на самогубства. А починалось все як новітня альтернативна, соціально спрямована ініціатива: Банк Грамін, заснований Махамедом Юнусом у 1976 році, позичав невеликі суми без застави селянам, організованим у добровільні групи. Найважливішим нововведенням, яке дозволило подолати відсутність застави та швидко збільшувати кількість позик, була умова спільної відповідальності. Члени таких груп взяли на себе зобов'язання підтримувати будь-якого учасника, який намагається повернути позику, щоб уникнути втрати всіма позичальниками доступу до майбутніх позик банку. Схема побудована на тісних соціальних зв'язках у громадах. Така система встановила стимули для тих, хто бере участь, ретельно вибирати нових членів групи та контролювати та підтримувати один одного, беручи до уваги тиск з боку інших учасників, щоб забезпечити своєчасне повернення позики. Незважаючи на негативний економічний, соціальний

та політичний резонанс, ідея Юнуса поширилася по всьому світу і охопила набагато більший спектр фінансових послуг для бідних. Мікрофінансування – а не лише мікрокредитування – включає заощадження та навіть страхові послуги для бідних домогосподарств. На кінець 2007 року послугами мікрокредитних установ користувалися понад 150 млн клієнтів у всьому світі. Понад 100 млн з них були одними з найбідніших у своєму суспільстві, значна більшість клієнтів знаходиться в Азії, однак розвивається африканський континент, в основному завдяки мобільному банкінгу. На кінець 2008 року мікрофінансові установи в Африці на південь від Сахари повідомляли про охоплення 16,5 млн вкладників та 6,5 млн позичальників. *Проте дослідження показали, що виміряти фактичний вплив мікрофінансування на бідність практично неможливо. Більше того, існує думка, що "через 30 років руху мікрофінансування ми маємо мало вагомих доказів того, що це покращує життя клієнтів вимірюваними способами" (Hamat, Schwank, 2011). Безперечною проблемою лишається проблема перезаборгованості, неповернення кредитів та банкрутства.*

Фінансова інклюзія активно розвивається, і вже сьогодні взято курс на створення єдиних державно-фінансових систем, що організують та контролюють фінансові потоки в національних фінансових просторах. За цих умов очікується значне посилення нагляду та комплаєнсу (як на національному, так і наднаціональному рівнях) і активізація впровадження фінансової грамотності для всього, навіть малолітнього, населення для формування фінансової толерантності та непротивлення фінансовій несвободі. Погоджуючись сьогодні на втрату фінансової свободи, незаможні ринкові суб'єкти сподіватимуться отримати довгострокові преференції у вигляді підтримки їх фінансової активності з боку держави та фінансових установ.

Навіть серед представників середнього класу питання про адекватність дій фінансових посередників щодо фінансової свободи клієнтів виникають все рідше. Триває рутинізація взаємодії ринкового суб'єкта із банківською установою, повсюдно формується клімат сприяння інтеграції фінансового оператора у повсякденне життя населення. Так, Феллоус і Мабанта (Fellowes and Mabanta)⁶, обґрунтовуючи вигідність банківського обслуговування, наводять такий аргумент: суб'єкти, що не мають банківського рахунку, додатково протягом життя сплачують за фінансові послуги приблизно 40 тис. дол. (наприклад, за зняття готівки за чеком). Цілком справедливим питанням у цьому контексті є таке: а наскільки зменшуються витрати суб'єктів, якщо вони не звертаються за фінансовими послугами, а використовують свої власні доходи для забезпечення своїх споживчих та інших потреб без відкриття банківського рахунку? Так, в Україні за зняття готівки в середньому потрібно сплатити 1% від суми, отже, протягом свого активного фінансового життя (від 25 до 85

⁶ Ampudia M., Ehrmann M. (January 2017) Financial inclusion: what's it worth? *ECB Working Paper Series*. No 1990. P. 3. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1990.en.pdf?5e7b5e1b5626cb09e5896d0191d830af>

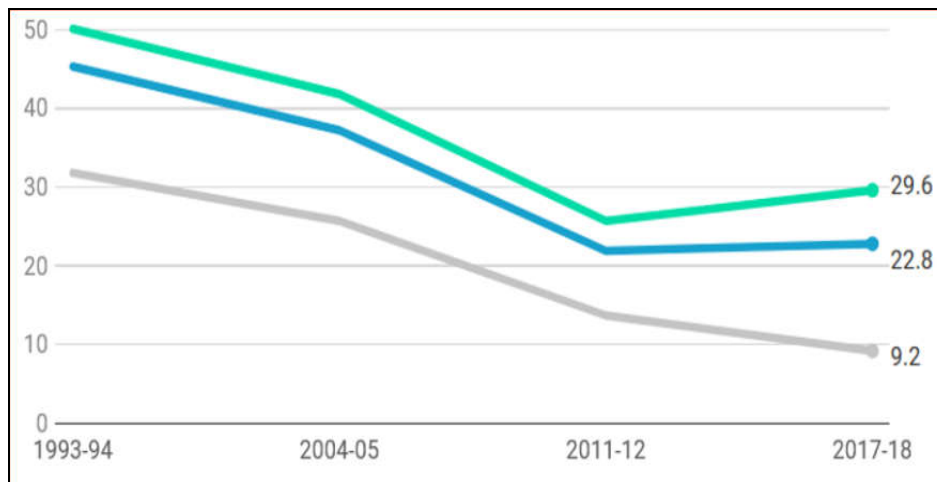
років) тільки за цей вид послуг середній українець може сплачувати до 60 тис. грн. За перерахування грошей з картки на картку, скажімо, Ощадбанк встановлює комісію у розмірі 1,25%, і йдеться про зарплатну картку. Отже, для того, щоб використати зароблені фінансові кошти за призначенням, ринковий суб'єкт має сплатити банку комісію. Безумовно, причини такого опортуністичного становища у фінансовому світі зрозумілі, і ми про них говорили – зростання конкуренції, переорієнтація на нові бізнес-моделі із перевагою комісійних операцій. Але чому банківські установи вирішують свої власні проблеми за рахунок клієнтів, доводячи інваріантність такого фінансового клімату та обґрунтовуючи фінансову інклюзію як панацею у контексті усталеного розвитку, вирішення проблем бідності та нерівності?

Чи були у фінансовій історії прецеденти, коли завдяки фінансовій інклюзії вирішувалися ці проблеми? Так, але тільки за сприятливого економіко-інституційного середовища, наприклад, коли країна знаходиться на висхідній фазі циклу, і все свідчить про активізацію економічного зростання.

Проведені у кінці 90-х дослідження Апортели щодо фінансової інклюзії у Мексиці показали позитивний вплив поширення депозитних фінансових установ, орієнтованих на людей з низьким рівнем доходу, що сприяло підвищенню рівня заощаджень найбідніших домогосподарств (*Aportela, 1999*). Інший приклад: в умовах поствоєнної ринкової розбудови у другій половині ХХ століття у країнах західного зразка з високим рівнем економічної свободи як фінансових установ, так і їх клієнтів, активізація банківської активності сприяла соціальній усталеності та соціальній мобільності населення та економічному розвитку. *Але ключовим фактором у цьому контексті були саме умови ринкової економіки та синергія поствоєнних років.*

За умов сучасного транскризогового транзиційного стану фінансова інклюзія стає шляхом фінансової підтримки споживання найбідніших верств населення, чітко контрольованим державою та фінансовими установами, з чітко визначеним первісним завданням реалізації економічних інтересів глобальних фінансових гравців та ТНК. Вирішення проблеми споживання (як складової соціальної усталеності) на певному відносно прийнятному рівні, що стримує соціальну незадоволеність та зростання соціальної активності – цю частину операційної активності населення фінансова інклюзія може забезпечити, але не більше.

У цьому контексті слід брати до уваги, що в Індії за часів активного впровадження фінансової інклюзії частка бідного населення почала зростати. Загальний рівень бідності починаючи із 2011–2012 років зростає і у 2017–2018 роках становив 22,8%, не кажучи вже про сільське населення, рівень бідності як, зростаючи з 2011–2012 років, досяг показника 29,5% (рисунок). Хоча заради справедливості не слід упускати з виду, що рівень бідності міського населення зменшується і у 2017–2018 роках становив 9,2% населення.

**Рисунок. Рівень бідності в Індії
(сукупний, міське та сільське населення)**

Джерело: Insights into Editorial: Ways to measure poverty in India — and why the numbers matter. <https://www.insightsonindia.com/2020/02/28/insights-into-editorial-ways-to-measure-poverty-in-india-and-why-the-numbers-matter/>

Про вирішення проблеми соціальної мобільності в умовах суспільства споживання не може бути ніякої мови, вона буде зростати та набувати нових форм. Попередні дослідження показали, що соціальний розвиток напряду залежить від доходів та витрат населення, які в умовах активізації фінансової інклюзії та цифрового банкінгу стають контрольованими фінансовими установами. Останні спрямовуватимуть свою маркетингову діяльність на формування та задоволення короткострокових споживчих потреб клієнта. Тому довгострокове інвестування як основа соціальної мобільності населення може значно постраждати, посилюючи проблеми соціальної нерівності (Корнівська, 2017). А нейтралізуватимуть їх істотними зрушеннями у системі первісних цінностей, які можна впроваджувати знову ж таки через фінансову інклюзію.

Проблему соціальної нерівності вирішуватимуть через фінансове вирівнювання, додавання фінансових мотивів у традиційні базові інституційні поліфонії, надання фінансових можливостей тим, хто до сьогодні був у традиційній фінансовій залежності. Вже сьогодні зрозуміло, що фінансова інклюзія спрямована на подолання традиційних внутрішньородинних ієрархічних залежностей (а саме, жінки – від чоловіка, дітей – від батьків) з метою індивідуалізації споживчого процесу, що означає прийняття власних споживчих рішень, незважаючи на власний статус та родинні інтереси. Практично це виглядає, як отримання банківської картки неповнолітніми дітьми. Організація банківської практики в багатьох країнах світу передбачає, що отримати платіжну картку можна, починаючи із 6 років. В Україні ця практика також активно розвивається, вважається, що таким чином малолітня дитина "отримає бажання

розвиватися і вивчати світ фінансів"⁷. І ніхто не замислюється над тим, що це суперечить всім нормам психології та педагогіки, адже сфера фінансів не може бути зоною найближчого розвитку (Л. Виготський) для шестирічної дитини, що не має досвіду самостійного існування та заробляння. Ці процеси призведуть до інверсійного формування особистості, коли витратити самостійно дитина навчиться раніше, ніж заробляти самостійно, самостійно вчитися, створювати родину, для благополуччя якої потрібно заробляти, а лише потім витратити. "Витратити" може витіснити бажання "заробляти", і це цілком можливо, адже, як ми показали вище, сьогодні формувати фінансово-орієнтовані патерни поведінки досить легко: у фінансовій поведінці дорослого населення активно формується перехід від "витратити" до "позичити".

Фінансово-орієнтовані моделі поведінки сьогодні вкорінюються ще й тому, що переформатується традиційний базис розвитку особистості – родина та ключова роль матері як інформаційного, досвідного, формуючого джерела. Світові фінансові організації дедалі більше зусиль докладають для забезпечення керуючої, контролюючої фінансової ролі жінок у соціумі⁸, нівелюючи їх традиційне суспільне призначення⁹. Це тема для окремої роботи, зараз лише скажемо, що традиційні ієрархії і статуси нівелюються, на їх місце приходять нові зв'язки, притаманні новій економіці. У цьому катастрофічний ризик деградації і знищення еволюційно здатної системи побудови суспільства та економіки, заснованої на ієрархічному багатстві обмінів; її намагаються сьогодні замінити плоским баченням світу як прозорі системи економічної та суспільної взаємодії, заснованої на безготівковому контрольованому русі ліквідності. У цьому контексті варто звернутися до робіт Фернана Броделя, який вважав, що існує усталена економіко-соціальна структура, що базується на ієрархії реалізації економічних інтересів і складається з трьох шарів:

- матеріальна цивілізація, представлена "базовою" діяльністю, – це економіка самодостатності, обміну продуктів та послуг у дуже невеликому радіусі, це те, що ми називаємо натуральним господарством;
- ринкова економіка – це економіка вільної конкуренції та реалізації економічних інтересів більшості ринкових суб'єктів;
- економіка реалізації інтересів крупних капіталістів світового рівня діяльності та впливу.

Матеріальна цивілізація – це основа економіки та суспільства, інституційно-ціннісне джерело; ринкова економіка в процесі економічної діяльності надає можливості для реалізації економічних інтересів для більшості учасників економічного процесу; на останньому, найвищому шарі – світова економіка як система реалізації економічних інте-

⁷ Дополнительная карта для ребенка. URL: <https://bank.com.ua/ru/dityachakartka-coolcard>

⁸ Годовой отчёт IFC 2019. URL: <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/78c93edc-0871-4fa5-91d2-bbb9bf670cda/IFC-AR19-Full-Report-Russian.pdf?MOD=AJPERES&CVID=m-GBCA>

⁹ Women in Financial Services. 2020. URL: <https://www.oliverwyman.com/our-expertise/hubs/gender-diversity-in-financial-services.html>

ресів глобальних гравців. Бродель вважав, що ця структура зберігається та відтворюється і в XVI столітті, і в XX, це той каркас, у рамках якого відбувається еволюція економіки та суспільства. Наприклад, про матеріальну цивілізацію 1970-х років він писав так: "Хіба вона не дає щонайменше від 30 до 40% національного продукту" (Бродель, 1988).

У сучасних умовах триває масована атака на матеріальну цивілізацію та ринкову економіку, а таким чином руйнується класична еволюційно спроможна ієрархічна економіко-інституційна структура. Матеріальна цивілізація страждає через знищення європейського династичного бізнесу у країнах Середземномор'я, обмеження на ведення особистого господарства. Панування ювенільного права значно підточило традиційні основи моралі та цінностей в багатьох країнах, особливо скандинавських. Прикладів багато, так само як багато механізмів розхитування основ ринкової економіки, у фінансовій сфері – це обмеження фінансової свободи, одним з її шляхів, як ми показали, є шлях тотальної фінансової інклюдії.

З броделівської структури усталеним сьогодні лишається один шар, останній, що покликаний для реалізації економічних інтересів глобальних гравців¹⁰, діяльність яких посилює світову економічну, політичну, фінансову невизначеність, роблячи цифрову фінансову інклюдію неминучим шляхом виживання для багатьох економічних суб'єктів, особливо в умовах сучасного епідеміологічного шоку.

В умовах старої, класичної, традиційної нормальності суспільства працюючих інститутів, стабільних соціальних та економічних зв'язків фінансова інклюдія була лише одним із механізмів фінансової операційної активності. Для сучасного суспільства пануючої невизначеності, триваючої кризової біфуркації, інституційного нівелювання – це інваріант.

Висновки

Фінансова інклюдія – це логіко-історичний феномен, який відображає притаманні кожній історичній епосі механізми включення ринкових суб'єктів у світ фінансових операцій як систему комплементарної взаємодії реального сектора економіки та фінансового, що являє собою базис розвитку конкретно-історичної домінантної сфери, яка, створюючи умови для задоволення економічних інтересів ринкових суб'єктів, одночасно стимулює економічний розвиток суспільства.

На кожному історичному етапі від фінансової інклюдії вирає визначена економічна сфера, яка створює умови для найбільш ефективного задоволення економічних інтересів більшості ринкових суб'єктів: у докапіталістичну епоху – це розвиток сфери торгівлі, у капіталістичну епоху – виробництва. У сучасну перехідну епоху становлення інформаційно-мережевої економіки – це забезпечення збуту продукції глобальних корпорацій. Сьогодні фінансова інклюдія служить не інтересам більшості, але чітко обмеженому колу представників глобальної еконо-

¹⁰ За 11 місяців 2020 року фінансовий добробут Джеффа Безоса (власника глобального торговельного майданчика Amazon) зріс на 48%, станом на початок листопада 2020 року він становив понад 190 млрд дол. США.

мічної та фінансової еліти. Для забезпечення задоволення їх інтересів створюються умови інваріантності фінансової інклюзії для пересічних економічних агентів: впровадження безготівкової економіки, трансфертне державне фінансування тільки через фінансову інклюзію, мобільний банкінг та мікрофінансування для найбільш бідних верств населення в умовах зростання проблем бідності.

За зростаючого глобального зубожіння населення фінансова інклюзія стає шляхом фінансової підтримки споживання найбільш бідних верств населення, чітко контрольованим державою та фінансовими установами. Для середнього класу – це механізм обмеження соціальної активності та тотального впровадження фінансової залежності. Для ринкової економіки загалом – це механізм інституційного нівелювання, соціальних та суспільних деформацій. Водночас – це шлях розбудови нового суспільства, далекого від принципів демократії та економічної свободи.

Література

1. Бродель Ф. (1988). Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII вв. Т. 1. Структури повсякденності. Москва: Прогресс. С. 35.
2. Гриценко А. (2002). Через відчуження до свободи (до 135-річчя виходу у світ I тому "Капіталу" К. Маркса). *Економіка і прогнозування*. № 1. С. 85.
3. Корнівська В. (2017). Цифровий банкінг: ризики фінансової дигіталізації. *Проблеми економіки*. № 3. С. 254–261.
4. Корнівська В.О. (2018). *Інститути фінансового посередництва в процесі формування інформаційно-мережевої економіки*. / Інститут економіки та прогнозування НАН України. Київ. 436 с.
5. Корнівська В.О. (2019). Трансформації інститутів фінансового посередництва в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки: дис.... доктора економічних наук / Інститут економіки та прогнозування НАН України. Київ. URL: http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2016/04/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80_%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf
6. Некрасов В. (2020). Глобальний сбой: почему "падают" сайты соцсетей и интернет-сервисов, и как это сказывается на пользователях. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/10/23/666546/>
7. Офіційний сайт Світового банку. Poverty. 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>
8. Allen, F., A. Demirgüç-Kunt et al., L. Klapper and M.S. Martinez Peria. (2012). The Foundations of Financial Inclusion: Understanding Ownership and Use of Formal Accounts. 2012. *World Bank Policy Research Working Paper*. No. 6290
9. Ampudia M., Ehrmann M. (January 2017). Financial inclusion: what's it worth? *ECB Working Paper Series*, 1990. P. 3. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1990.en.pdf?5e7b5e1b5626cb09e5896d0191d830af>
10. Aportela, F. (1999). Effects of Financial Access on Savings by Low-Income People. Mimeo, *Banco de México*.
11. Barajas, A., Beck T. et al. Mohamed Belhaj, and Sami Ben Naceur. (2020.). Financial Inclusion: What Have We Learned So Far? What Do We Have to Learn?// *IMF Working Papers*. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/08/07/Financial-Inclusion-What-Have-We-Learned-So-Far-What-Do-We-Have-to-Learn-49660/>
<https://doi.org/10.5089/9781513553009.001>
12. Barron, J. M., Staten, M. (May 4, 2000). The Value of Comprehensive Credit Reports: Lessons from the U.S. Experience. May 4, 2000. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.199.3397&rep=rep1&type=pdf>

13. Beck, T., Demirgüç-Kunt A., Demirgüç-Kunt and Martinez Peria M.S. Martinez Peria (2007). Reaching Out: Access to and Use of Banking Services Across Countries. *Journal of Financial Economics*, 85, 234–266. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.07.002>
14. Demirguc-Kunt A., Klapper L. (2012) Measuring Financial Inclusion. 2012. The Global Findex Database. URL: www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2012/04/19/000158349_20120419083611/Rendered/PDF/WPS6_025.pdf
15. Demirguc-Kunt A., Levine R., Beck T. (2001). Financial structure and economic growth: a cross-country comparison of banks, markets, and development. Massachusetts Institute of Technology, 2001. 444 p. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3001.001.0001>
16. Demirgüç-Kunt, A., Klapper L. (2013). Measuring Financial Inclusion: Explaining Variation in Use of Financial Services across and within Countries. *Brookings Papers on Economic Activity* Spring. P. 279–340. <https://doi.org/10.1353/eca.2013.0002>
17. Dupas, P., Robinson J. (2011). Why Don't the Poor Save More? Evidence from Health Savings Experiments. *NBER Working Paper*. No. 17255. <https://doi.org/10.3386/w17255>
18. Dupas, P., Robinson, J. (2013). Savings Constraints and Microenterprise Development: Evidence from a Field Experiment in Kenya. *American Economic Journal: Applied Economics* 5(1). P. 163–192. <https://doi.org/10.1257/app.5.1.163>
19. Goldsmith, R. W. (1969). Financial structure and development. New Haven, CT: Yale University Press, 1969.
20. Hamam D. M., Schwank O. (2011). Microfinance: What role in Africa's development? URL:<https://www.un.org/africarenewal/magazine/august-2011/microfinance-what-role-africas-development/> <https://doi.org/10.18356/8463a916-en>
21. Honohan, P. (2008). Cross-Country Variation in Household Access to Financial Services. *Journal of Banking and Finance*, 32: 2493–2500. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2008.05.004>
22. Honohan, P., King M. (2012). Cause and Effect of Financial Access: Cross-Country Evidence from the Fin Scope Surveys in R. Cull, A. Demirgüç-Kunt and J. Murdoch, *Banking the World: Empirical Foundations for Financial Inclusion*. MIT Press.
23. Pagano, M., Japelli, T. (Dec. 1993) Information Sharing in Credit Markets. *Journal of Finance*. P. 1693–1718. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1993.tb05125.x>
24. Sahay, R., Allmen U. E. et al. (2020, 20/09). The Promise of Fintech: Financial Inclusion in the Post COVID-19 Era. International Monetary Fund.
25. Sarma, M., Pais, J. (2011). Financial Inclusion and Development. *Journal of International Development*. 23(5). P. 613–628. <https://doi.org/10.1002/jid.1698>
26. Stiglitz, J. E., and Weiss A. (June 1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *The American Economic Review*. June 1981. Vol. 71, No. 3. P. 393–410. URL: https://www.researchgate.net/profile/Andrew_Weiss/publication/4733120_Credit_Rationing_in_Markets_With_Imperfect_Information/links/0c960518582a97dfc0000000/Credit-Rationing-in-Markets-With-Imperfect-Information.pdf
27. Vercammen J. A. (1995). Credit Bureau Policy and Sustainable Reputation Effects in Credit Markets. *Economica*. Vol. 62. P. 461–478. URL: <https://ideas.repec.org/a/bla/econom/v62y1995i248p461-78.html>. <https://doi.org/10.2307/2554671>
28. World Bank (2008). Finance for All? Policies and Pitfalls in Expanding Access, Policy Research Report, Washington, D.C: World Bank.

Надходження до редакції 30.11.2020.

References

1. Brodel, F. (1988). Material civilization, economics and capitalism, XV-XVIII centuries. V. 1. Structures of everyday life. Moscow: Progress [in Ukrainian].

2. Hrytsenko, A. A. (2002). Because of the alienation to freedom (to the 135th anniversary of the publication of the first volume of "Capital" by K. Marx). *Ekonomika i prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 1, 85 [in Ukrainian].
3. Kornivska V. (2017). Digital banking: risks of financial digitalization. *Problemy ekonomiky – The problems of economy*, 3, 254-261 [in Ukrainian].
4. Kornivska, V. O. (2018). Institutes of financial intermediation in the process of formation of information and network economy / Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. Kiev [in Ukrainian].
5. Kornivska, V. O. (2019). Transformations of institutes of financial intermediation in the conditions of formation of information-network economy: dis. doctor of economic sciences / Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. Kyiv. Retrieved from http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2016/04/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80_%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf [in Ukrainian].
6. Nekrasov, V. (2020). Global failure: why social networking sites and Internet services are "falling", and how it affects users. *Ekonomichna pravda – Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/10/23/666546/> [in Ukrainian].
7. Official site of the World Bank. Poverty. 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview> [in Ukrainian].
8. Allen, F., A. Demirgüç-Kunt et al. (2012). The Foundations of Financial Inclusion: Understanding Ownership and Use of Formal Accounts. *World Bank Policy Research Working Paper*, 6290.
9. Ampudia, M., Ehrmann, M. (January 2017) Financial inclusion: what's it worth? *ECB. Working Paper Series*, 1990, 3.
10. Aportela, F. (1999). Effects of Financial Access on Savings by Low-Income People. Mimeo, *Banco de México*.
11. Barajas, A., Beck, T. et al. (2020). Financial Inclusion: What Have We Learned So Far? What Do We Have to Learn? *IMF Working Papers*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/08/07/Financial-Inclusion-What-Have-We-Learned-So-Far-What-Do-We-Have-to-Learn-49660>; <https://doi.org/10.5089/9781513553009.001>
12. Barron, J. M., Staten M. (May 4, 2000). The Value of Comprehensive Credit Reports: Lessons from the U.S. Experience. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.199.3397&rep=rep1&type=pdf>
13. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Martinez Peria M.S. (2007). Reaching Out: Access to and Use of Banking Services Across Countries. *Journal of Financial Economics*, 85, 234-266. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.07.002>
14. Demirguc-Kunt, A., Klapper, L. (2012) Measuring Financial Inclusion. 2012. The Global Findex Database. Retrieved from www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServlet/IW3P/IB/2012/04/19/000158349_20120419083611/Rendered/PDF/WPS6025.pdf
15. Demirguc-Kunt, A., Levine, R., Beck, T. (2001). Financial structure and economic growth: a cross-country comparison of banks, markets, and development. Massachusetts Institute of Technology. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3001.001.0001>
16. Demirgüç-Kunt, A., Klapper L. (2013). Measuring Financial Inclusion: Explaining Variation in Use of Financial Services across and within Countries. *Brookings Papers on Economic Activity Spring*. <https://doi.org/10.1353/eca.2013.0002>
17. Dupas, P., Robinson J. (2011). Why Don't the Poor Save More? Evidence from Health Savings Experiments. *NBER Working Paper*, 17255. <https://doi.org/10.3386/w17255>
18. Dupas, P., Robinson, J. (2013). Savings Constraints and Microenterprise Development: Evidence from a Field Experiment in Kenya. *American Economic Journal: Applied Economics*, 5(1), 163-192. <https://doi.org/10.1257/app.5.1.163>
19. Goldsmith, R. W. (1969). Financial structure and development. New Haven, CT: Yale University Press.
20. Hamam, D. M., Schwank, O. (2011). Microfinance: What role in Africa's development? Retrieved from <https://www.un.org/africarenewal/magazine/august->

[2011/microfinance-what-role-africas-development;](https://doi.org/10.18356/8463a916-en)
<https://doi.org/10.18356/8463a916-en>

21. Honohan, P. (2008). Cross-Country Variation in Household Access to Financial Services. *Journal of Banking and Finance*, 32, 2493-2500. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2008.05.004>

22. Honohan, P., King M. (2012). Cause and Effect of Financial Access: Cross-Country Evidence from the Fin Scope Surveys in R. Cull, A. Demirgüç-Kunt and J. Murdoch, *Banking the World: Empirical Foundations for Financial Inclusion*. MIT Press.

23. Pagano, M., Japelli, T. (Dec. 1993) Information Sharing in Credit Markets. *Journal of Finance*, 1693-1718. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/>; <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1993.tb05125.x>

24. Sahay, A. et al. (2020, 20/09). The Promise of Fintech: Financial Inclusion in the Post COVID-19 Era. International Monetary Fund.

25. Sarma, M., Pais J. (2011). Financial Inclusion and Development. *Journal of International Development*, 23(5), 613-628. <https://doi.org/10.1002/jid.1698>

26. Stiglitz, J. E., Weiss, A. (June 1981). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *The American Economic Review*, 71: 3, 393-410. Retrieved from

https://www.researchgate.net/profile/Andrew_Weiss/publication/4733120_Credit_Rationing_in_Markets_With_Imperfect_Information/links/0c960518582a97dfc0000000/Credit-Rationing-in-Markets-With-Imperfect-Information.pdf

27. Vercammen, J. A. (1995). Credit Bureau Policy and Sustainable Reputation Effects in Credit Markets. *Economica*, 62, 461-478. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/bla/econom/v62y1995i248p461-78.html>; <https://doi.org/10.2307/2554671>

28. World Bank (2008). *Finance for All? Policies and Pitfalls in Expanding Access*, Policy Research Report, Washington, D.C: World Bank.

Received on November 30, 2020